

РЕАКЦИИ НА МЛАДЕЖИТЕ СРЕЩУ КОРУПЦИОННИТЕ ПРАКТИКИ В УНИВЕРСИТЕТИТЕ

д-р Маргарита Попова, проф. д.пс.н. Майяна Митевска
проф. д.ик.н. Георги Петков
УНИБИТ

YOUTH REACTIONS AGAINST CORRUPTION PRACTICES AT UNIVERSITIES

Dr. Margarita Popova, Prof. Ph.D. Mayana Mitevska
Prof. Ph.D. Georgi Petkov
UNIBIT

Анотация: Разсъжденията в доклада са центрирани върху проблема за корупцията въобще и корупцията в сферата на образованието в частност. Проучено е мнението на обучаеми в различни български висши училища по отношение на опитите да бъдат подменени, станали традиционни, отношения между обучаеми и обучаващи в учебните заведения, с опити за изнудване, неморални, поставящи в унижителна зависимост и не допринасящи с нищо за възпитанието на подрастващото поколение действия. Проучването обхваща 845 изследвани лица от 6 висши частни и държавни училища в България. Данните са обработени с IBM SPSS Statistics 21.

Ключови думи: корупция, корупционни практики, превенция

В България корупцията отдавна е злободневна тема и стана предмет на изследване. Особено активен в това отношение е Центърът за изследване на демокрацията, който публикува много фундаментални текстове на чужди, но също така и на български автори: доклади, позиции, становища и други.

Заслужава да се отбележи и Коалиция 2000, която е инициатива на неправителствени организации, насочена към борба с корупцията чрез изграждане на партньорство между граждански сдружения, бизнес и неправителствени организации от една страна, и държавни организации, от друга. В партньорство с Центъра за изследване на демокрацията бяха публикувани такива значими текстове като „Корупция и антикорупция“, събрала текстовете на много световно известни изследователи; „Скритата икономика в България“; „Корупционни практики и превенция на корупцията“ и други. Витоша Рисърч осъществи по-голяма част от емпиричните изследвания, планирани от Коалиция 2000, с което предостави на българското общество жизнено важна информация по разисквания проблем. Сред тези изследвания са: „Корупционни индекси на Коалиция 2000“ (1999 - 2004, като мониторингът се провежда на всеки три месеца); Нагласи към корупцията в сферите на здравеопазването и висшето образование, (Април, 1999); и други.

Не по-малка е и ролята на Прозрачност без граници, чиито сайт е извор на ценна информация за всички, работещи в тази област. Тя реализира редица интересни и по-

лезни проекти като: „Повишаване на почтеността чрез прозрачност: противодействие на корупцията при обществените поръчки“ (2011-2014), чиято цел беше „да повиши стандартите за почтеност и прозрачност при изпълнението на договори от значим обществен интерес чрез промяна на политиката в страната“; [1] проект „Отчетност и почтеност в осъществяването на обществени поръчки“ (2010) с основна цел „да съдейства за развитие на институционалния капацитет на институциите от държави-членки на Европейския съюз при идентифициране на рисковете от корупция и предприемането на превантивни мерки срещу злоупотреби при всички етапи от процеса на възлагане и изпълнение на обществени поръчки“ [2], както и да допринесе за превенцията на злоупотреби със средства от фондовете на Европейския съюз. Проектът беше насочен и към това, да насърчи сътрудничество между националните институции, ангажирани с управление и контрол при възлагането на обществени поръчки.

Много чуждестранни правителствени и неправителствени институции като Фондация Конрад Аденауер, Американската агенция за международно развитие, Американска демократична комисия и др. подкрепиха усилията на българските аналитични центрове. Изследвания за превенция на корупцията бяха финансирани основно от програми на Европейския съюз, управлявани от Дирекция „Правосъдие и вътрешни работи“. Преди повече от 35 години американските политолози Петерс и Съюзън Уелч задават въпроса: „Ако политическата корупция е в центъра на политиката, защо тя не е в центъра на американските политически изследвания?“ [3]. Този въпрос стои вече много остро и у нас. Свидетелство затова са многобройните публикации, дисертационни трудове и дипломни работи.

За актуалността и негативните последици от проявите на корупция говори и фактът, че още през 2000 г. Народното събрание ратифицира със закон Гражданската конвенция за корупцията. В нея явлението се дефинира като „искането, предлагането, даването или приемането, пряко или косвено, на подкуп или всяка друга неследваща се облага или обещаването на такава, което засяга надлежното изпълнение на някое задължение или поведението, което се изисква от приемащия подкупа, не полагащата се облага или обещаването на такава“.

Съществуват и други определения за корупция, но както става ясно, проблемът при противодействието не е в липсата на яснота какво е корупция и корупционна практика, а в това, че те не могат да бъдат изучавани пряко. Опосредстваните проучвания от своя страна винаги хвърлят сянка на съмнение относно достоверността на получените резултати, като оставят широко поле за интерпретации. Освен това, в българското общество съществува базисен консенсус по отношение на корупционните практики, но липсва вътрешно социален консенсус. Това естествено затруднява ефективното противодействие. Затруднява го и различието между юридическия и публичния дискурс при определянето на корупцията.

Някои изследователи разграничават корупцията на икономическа и социална. Разграничението е направено на основата на трансферирания ресурси. Икономическата корупция може да се развие в ситуации, които предполагат обмен на пари или материални блага. Обмен обаче се извършва не само в пазарни ситуации и не се свежда само до пари или материални блага. Той може да се случи и в друга социална среда, като се обменят блага с културни или морални значения. Това се нарича социален обмен и съответно, социална корупция. Медард обръща внимание на факта, че социалната корупция най-добре може да бъде разбрана като интегрална част на клиентелизма, който често се схваща като обмен на материални придобивки, но който не може да бъде сведен само до тях, защото той има много по-широки културни и

социални прояви. Според него клиентелизмът, непотизмът, етническият и всеки друг фаворитизъм са само варианти на социалната корупция [4].

Други автори говорят за административна, или бюрократична корупция, която предполага използването на държавна служба за придобиване на парични облаги и второ, за политическа корупция, която предполага използването на държавната служба от политиките както за имуществени, така и за цели, свързани с оставането им на власт [5].

Навлизането в дълбочина на проявите на корупция и корупционни практики породиха интерес към отношението на младите хора към този проблем. Отговорите можеха да бъдат получени чрез проучване на техните нагласи към корупцията и реакциите им на корупционни практики с които се сблъскват в ежедневието си. Очевидно беше, че най-добре това би се реализирало там, където са събрани много младежи и са поставени в еднакво отношение към заобикалящата ги социална среда – средата на висшето училище. Ето защо бяха подбрани шест български висши училища, в които бяха анкетирани 845 студенти: жени (57,6%) и мъже (42,4%); магистри (20,5%) и бакалаври (78,9%). По разбираеми причини тук няма да се обявяват имената на университетите, а ще бъдат представени като гнезда. С голяма степен на вероятност се предполага, че гнездата възпроизвеждат ситуацията в българските университети и изводите очертават тенденции, валидни за тях.

Анализът на резултатите от изследването дават основание да се разкрият представите, оценките и нагласите на студентите относно характеристиките на корупцията и корупционните практики като социално явление, формите и степените на проявление в различни власти, публични служби и частни структури, готовността за нарушаване на приетите и функциониращи в обществото легитимни норми на социално поведение и възможностите за изграждане и прилагане на механизми за превенция и преодоляване.

Първата стъпка на изследването бе да се идентифицира явлението на основата на определени признаци, характерни черти и белези. След обработване на данните са налице всички основания да се заключи, че младите хора като цяло разпознават явлението корупция и са информирани добре. Почти половината от анкетираниите (47,3%) се интересуват и са информирани. Почти същия процент изследвани лица (42,9%) заявяват, че са запознати с явлението. Само 8,8% заявяват директно, че не проявяват интерес, а 7,7% по-скоро не знаят нищо. Значителният процент анкетирани студенти (42,9%), които са индиферентни към проблема и декларират, че са слабо запознати (49,9%) следва незабавно да се превърнат в целева група за разясняване на негативния характер на явлението.

Интерес за екипа представляваше въпросът откъде младежите черпят информация за корупционните практики. Отговорите на респондентите логично нареждат източниците на информация, посредством които младежите общуват със света: интернет, телевизия, разговори с приятели, печатни издания, радио. Това само показва, че противодействието на корупцията би се подобрило, ако посочените източници се използват целенасочено за въздействие върху младежката аудитория за привличането и към каузата. Познаването на каналите, по които протича тази информация, както и тяхната проводимост и степен на влияние върху младите хора позволява да се планират ефективни техники и технологии за повлияване върху масовото съзнание, за изграждане на реакция на отхвърляне на подобна обществена практика и за нейната превенция. Освен това, един модел за превенция и противодействие на корупцията следва да се опира на значително по-голям кръг информативни източници,

програми и други различни по форма и дизайн обучителни материали за постигане на по-висока ефективност, за ангажиране с активна позиция и действия.

Тенденциите трябва да бъдат не само към повишаване на интереса, а и към превръщането му в реално поведение чрез включване на младите хора в добре планирани, организирани и системно водени политики за противодействие на корупцията.

По отношение на видовете, формите и честотата на корупционните практики на университетско равнище се оказва, че студентите възприемат корупцията като получаване на достъп до услуга, която облагодетелства в резултат на предоставяне на недължима облага главно на хора, които злоупотребяват с власт, с което накърняват интересите на други лица. В по-голямата си част студентите извеждат мнението си на основата „чул“, „говори се“ и т.н. Когато става дума за конкретно преживяна практика, в която лично те са включени, положителните отговори са в кръга на 4%, максимум до 10%. Тук, разбира се, следва да се отчита спецификата на въпроса и притеснението от ангажиране/признание с/на лично участие в подобна практика.

Друга форма на корупционен натиск представляват предложенията от служители и преподаватели за интимни връзки. За такива съобщават около 5% от изследваните лица. В този случай също следва да се има предвид особената ситуация в която се поставят студентите, въпреки анонимния характер на изследването.

Отговорите на въпроса за най-често срещаните корупционни практики насочват към уязвимите точки в университетския живот, които съдържат корупционен потенциал (вж. табл. 1).

Таблица 1. Най-често прилагани видове корупционни практики в системата на изследваните университети

Най-често прилагани корупционни практики	%
При държавни изпити	60,0
По време на изпитни сесии	46,3
При приемни изпити	45,0
При определяне на стипендии	18,8
При разпределение на общежития	17,5

Както се вижда, корупционните практики основно са свързани с полагането на изпити. Според две трети от студентите корупционният натиск е най-силен при държавните изпити и по време на изпитните сесии. За разлика от предходни години, когато приемните изпити се поставят на първо място в корупционните практики, в последните години достъпът до образователните институции е широко отворен, доближен до равен старт. Ето защо, корупцията при държавните изпити се поставя вече на първо място. В по-голяма степен е опорочен не входът, а изходът във висшето образование. Приблизително всеки пети от анкетираните споделя, че корупция съществува и при разпределянето на стипендиите в студентските общежития.

Анализът на данните разкрива една, макар и ограничена картина на допускани корупционни практики в сферата на академичното образование: нарушени принципи в учебния процес, фетишизация на изпитите, нисък текущ контрол, занижен контрол на места на качеството на образованието, неофициален пазар на образователни услуги, което косвено е свързано с нарушена връзка с пазара на труда.

Интерес представляват нагласите на студентите за допустимост на корупционни практики. От голямо значение за изхода на борбата с корупцията са личностните позиции на младите хора към проблема корупция, а именно: очакванията за коруп-

ционен натиск и оценка на опитите за предоставяне на недължима облага при получаване на услуги и отношението към корумпираните лица. Повече от една трета от изследваните (38,5%) очакват проявите на корупционен натиск, срещу 38,5%, които не очакват такъв. Тези данни кореспондират със степента на проявен интерес към проблема, както и с познаването му.

Следващите данни дават отговор за изградените нагласи у студентите за отговор на корупционни схеми – приемат или не приемат опитите за получаване на недължима облага (табл. 2).

Таблица 2. Нагласи за приемане (неприемане/отговор) на поискана недължима облага

Приемане/Неприемане	%
Никак не ги приемам	42,9
Не ги приемам	29,7
Не мога да преценя	25,3
Приемам ги	2,2

Както става ясно в отговорите си студентите категорично отказват да приемат предложения чрез корупционен натиск – четирима от десет въобще не приемат да дадат недължима облага, а всеки трети по принцип не е съгласен. Изразена е готовност за противопоставяне, което говори добре за моралните подбуди на студентите и техния облик, но вероятно и за страх от закона. Тези отговори кореспондират и с отговорите относно направените намеци и директни предложения. Едва 2,2% са готови да приемат. Високият процент на респондентите, които не могат да преценят подсказва, че въпросите, свързани с противодействието на корупцията биха имали широка социална база, следователно, усилията следва да бъдат насочени към неориентираните в проблема чрез комплекс от разнообразни форми за запознаване с различните корупционни практики и тяхното разрушително въздействие.

Положителният факт, че нагласите на преобладаващата част от респондентите са за противопоставяне на включването в корупционни схеми (72,6%), не е причина те да са убедени, че предоставянето на недължима облага допринася за решаване на проблема при получаване на услуга (табл. 3).

Таблица 3. Оценка на приноса на корупцията при получаване на дължима услуга

Оценка за приноса	%
Никак не допринася	4,4
Не допринася	3,3
Не мога да преценя	19,8
Донякъде допринася	33,0
Допринася	26,4
Напълно допринася	13,2

Едва 7,7% приемат, че недължимата облага не влияе върху решаването на определени проблеми. Обезпокояващ е фактът, че повече от две трети от анкетираните млади хора, макар и в различна степен, са убедени, че даването на подкуп, т.е. участието в корупционната схема ще помогне да се получи услуга, която им се дължи.

Това убеждение лежи в основата на бъдещо корупционно поведение, тъй като според теорията на обмисленото действие убежденията участват в изграждането на поведенческото намерение, а от него до реалното поведение няма допълнителни предпазни механизми, които да се задействат и да го предотвратят. Следователно, изграждането на превантивни антикорупционни механизми следва да бъде в тази посока.

Независимо от положителните мнения, че корупцията спомага за решаването на проблеми, отношението на студентите към корумпираните лица е недвусмислено (табл. 4).

Таблица 4. Отношение към корумпираните лица

Степен на изразеност	%
Напълно отрицателно	26,4
Отрицателно	42,8
Колкото отрицателно, толкова положително	27,5
Положително	3,3

Само 3,3% от изследваните младежи заявяват положително отношение към корумпираните лица, което е добър знак за състоянието на проблема във висшите училища. Безпокоящ е сравнително големият процент изследвани, които демонстрират индиферентност (27,5%). Изходът от срещата им с прояви на корупционен натиск е неясен и на тях трудно може да се разчита за проява на ясна позиция в борбата с корупцията. Удовлетворение, разбира се, носи големият процент младежи, които заявяват отрицателно отношение към корумпираните лица (67,2%). Следва обаче да се отчита фактът, че това е само декларирана позиция и до реалното поведение могат да се намесят други, съществени за индивида фактори, които да обърнат позицията на част от хората. Но все пак, може да се каже, че наличието на такъв голям процент хора, излъчващи отрицание към корумпираните, е една добра изходна предпоставка в общите усилия за справяне с корупцията. Допълнителната разяснителна работа, а и първите успехи в противодействието, ако правилно се популяризират и институционално се подкрепят, ще допринесат за увеличаване на тази естествена социална база в битката с корупцията.

Интерес за изследователите представляваше и въпроса как младите хора си обясняват склонността у някои хора към прилагането на корупционни практики и в крайна сметка защо едни хора са корумпирани, а други – не (табл. 5).

Таблица 5. Представи на младите хора за мотивите на корумпираните лица за включване в корупционни схеми

Представи за мотивите	%
Ниска заплата	70,0
Алчност	44,4
Стремеж към охолол живот	34,4
Финансови задължения	3,9
Необходимост от средства за лечение	3,3

При възможност да посочат няколко мотива, респондентите са ги комбинирали така, че се е получила картината, отразена в таблицата. Присъствието на алчността и стремежът към охолол живот като мотиви за участие в корупционни действия съдър-

жат и нюанс на обвинение към участниците, докато останалите мотиви излъчват прояви на разбиране и в някаква степен на оправдаване на подобно поведение. Ниската заплата като мотив събира най-много поддръжници сред изследваните младежи, ето защо, те го предлагат като логично обяснение на корупционните прояви от страна на преподавателите.

След като стана ясно, че младите хора, макар и не всички, проявяват интерес към корупцията и корупционните практики, изразяват негативно отношение към корумпираните преподаватели и чиновници, в един следващ етап от проучването те ранжират причините за неефективната борба с корупцията (табл. 6).

Таблица 6. Бариири пред ефективната борба с корупцията

Ранжиране на видовете бариири	%
Липса на ефективен контрол	76,9
Липса на мерки за предотвратяване	71,4
Липса на подходящи закони	56,0
Почтеност на управляващите	43,1
Незрялост на обществото	42,9
Липса на политическа воля	39,6
Наличие на привилегии	39,6
Липса на жизнени държавни структури	24,2
Липса на добро междуинституционално взаимодействие	24,2

Добър показател е, че младите хора осъзнават в значима степен причините за неефективната борба с корупцията. Липсата на контрол и мерки за предотвратяване, както и на подходящи закони са сред най-важните бариири пред ефективната борба с корупцията. Не са подминати и управляващите, чиято почтеност и политическа воля, според респондентите, не са на нужното равнище за справяне с корупцията. В крайна сметка от тях зависят както жизнеността на държавните структури, така и взаимодействието между институциите.

Интерес представлява наблюдението на изследователския екип, че мъжете, в сравнение с жените, проявяват по-висока търпимост към някои опити или директни прояви на корупция и вероятно поради това по-често са подлагани на корупционен натиск. Експресивната реакция и по-високите нива на нетърпимост към корумпираните и към опитите за корупционен натиск при жените вероятно ги прави по-защитени в това отношение.

Анализът и интерпретацията на данните от изследването дават основание и за някои препоръки, които екипът смята за уместно да сподели с интересуващите се, а именно:

1. За формиране на представи, нагласи и поведение на младите хора срещу корупцията са необходими мерки с цел познаване ролята и значението на системата държавност – сигурност като институционална рамка за противодействие на корупцията. Мерките трябва да бъдат основани на конституционните принципи на демократичната и правовата държава.

2. Необходимо е да се подобрят принципите на регулация на вътрешно университетската нормативна база и контролът за спазване на утвърдените академични стандарти. Въпросите на антикорупционните практики следва да залегнат в стратегиите за развитие на университетите и в правилниците на вътрешно-нормативната ба-

за. Подобно отношение трябва да се изгради в цялостната сфера на висшето, както и в обвързаното с него средно образование, с цел образователната система да се превърне в социална база за провеждане на масова и системна превенция и противодействие на корупцията.

3. С цел да се избегне утвърждаването на корупцията в структурата на организацията на академичния живот са наложителни промени в организацията и управлението на учебния процес, в системите за качество, и в административно-управленския процес.

4. Да се предприемат мерки за повишаване информираността на младите хора по проблемите на корупцията.

5. Противодействието на корупцията трябва да се води не само с цел повишаване на интереса, а и с цел мотивиране на реално антикорупционно поведение. Младите хора трябва да бъдат включени в добре планирана, организирана и системно водена държавна политика за противодействие на корупцията.

Литература:

1. <http://www.transparency.bg/bg/projects/national-program/obshestveni-porchki/proekt-povishavane-na-pochtenostta-chrez-prozrachnost-protivodej/>
2. <http://www.transparency.bg/bg/projects/national-program/obshestveni-porchki/proekt-otchetnost-i-pochtenost-v-osshestvyavaneto-na-obshestveni/>
3. Peters, John & Welch, Susan. 1978. Political corruption: A search for definition and theory. *American Political Science Review*, Vol 72, N3, September, pp. 974-984
4. Medard, Jean-Francois. 1998. Postface in *le clientelisme politique dans les socuetes contemporaines*. Briquet & Sawicki, eds. Paris, Presses universitaires de France, Chapter 11, pp. 307-316.
5. Tanzi, V. 1994. Corruption, governmental activities and Markets. IMF Working paper N94/99, August, p. 19.